

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 5 (1984)

Photis Apostolopoulos, La langue du roman byzantin "Callimaque et Chrysorrhoe"

Άννα Φιλιππίδη-Braat

doi: [10.12681/deltiokms.220](https://doi.org/10.12681/deltiokms.220)

Copyright © 2015, Άννα Φιλιππίδη-Braat

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Φιλιππίδη-Braat Α. (1984). Photis Apostolopoulos, La langue du roman byzantin "Callimaque et Chrysorrhoe". *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 5, 521–527. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.220>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Photis Apostolopoulos, *La langue du roman byzantin «Callimaque et Chrysorrhoe»*, Ἀθήνα: Ἐκδοση Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 1984.σ. xxiv + 280 και 2 πίν.

Τέσσερα σχεδόν χρόνια μετά τὸ θάνατο τοῦ Φώτη Ἀποστολόπουλου, ἐκδόθηκε ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἡ διδακτορική του διατριβή· ἡ ὑποστήριξή της εἶχε γίνει στὶς 21 Ἰουνίου 1972 στὸ Πανεπιστήμιο Paris X.

Ἡ διατριβὴ ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὴ γλῶσσα τοῦ βυζαντινοῦ μυθιστορήματος *Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη*, τῆς ὁποίας δίνει μιὰ συγχρονική θεώρηση σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές τῆς δομικῆς γλωσσολογίας. Ἀξίζει νὰ μνημονεύσουμε καὶ μιὰ ἄλλη προσφορά τοῦ Φώτη Ἀποστολόπουλου στὸ χῶρο τῆς δομικῆς γλωσσολογίας, τὴ μετάφραση ποὺ ἔδωσε τοῦ θεμελιώδους ἔργου τοῦ F. de Saussure, *Μαθήματα Γενικῆς Γλωσσολογίας* (Ἀθήνα 1979), βιβλίου κατευθυντήριου γιὰ τὶς γλωσσικὲς του ἔρευνες. Ἐρευνες στὶς ὁποῖες δὲν πρόλαβε νὰ δώσει τὴν ἔκταση ποὺ ἠθελε: εἶχε τὴν πρόθεση νὰ μελετήσει μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ τὰ ἄλλα τέσσερα μυθιστορήματα τοῦ 14ου αἰ., γιὰ νὰ ἐδραιώσει ἐπάνω σὲ εὐρύτερες βάσεις τὰ συμπεράσματά του γιὰ τὴ γλῶσσα αὐτῆς τῆς περιόδου.

Τὸ βιβλίον προλογίζει (σ. VII-VIII) ὁ Jean Irgoin, πού, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ André Mirambel, ἐπόπτευσε τὴ διδακτορική ἐργασία τοῦ Φώτη Ἀποστολόπουλου. Ἀκολουθοῦν ἕνας συνοπτικὸς πίνακας περιεχομένων (σ. IX-XI), μιὰ κατάσταση φωνητικῆς μεταγραφῆς (σ. XIII-XIV) καὶ ἡ διόρθωση ὀρισμένων λαθῶν (σ. XV). Στὴν Εἰσαγωγή (σ. XIX-XXIV) ἀναφέρονται οἱ ἐκδόσεις τοῦ μυθιστορήματος (ἀπὸ τὸ Σπ. Λάμπρο στὰ 1880, τὸν Ἐμμ. Κριαρᾶ στὰ 1955 καὶ τὸ Μ. Richard στὰ 1956· ἡ μελέτη βασίζεται στὴν ἔκδοση τοῦ Μ. Richard), συνοψίζονται τὰ συμπεράσματα τῆς φιλολογικῆς ἔρευνας καὶ τονίζεται ἡ δυσκολία ποὺ συνεπάγεται γιὰ τὴ μελέτη τῆς γλῶσσας τοῦ κειμένου ἢ ὑπαρξῆς ἐνὸς μόνο χειρογράφου καὶ μάλιστα δύο αἰῶνες μεταγενέστερου ἀπὸ τὴ σύνταξη (Scaligeranus 55)· στὴ συνέχεια ἀναλύεται σύντομα ἡ διγλωσσία τῆς βυζαντινῆς περιόδου καὶ παρουσιάζονται τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς βυζαντινῆς «ἔκφρασης» ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἐπισκόπηση τῶν πιὸ σημαντικῶν ἐργασιῶν στὸ χῶρο τῆς μεσαιωνικῆς γλῶσσας, ὁ συγγραφέας ἀναγγέλλει τὴ μέθοδο τῆς μελέτης του.

Τὸ κύριο σῶμα τοῦ βιβλίου χωρίζεται σὲ πέντε μέρη.

Στὸ πρῶτο μέρος (σ. 1-34), ἡ ἔρευνα τοποθετεῖται πρὸς *φωνολογικὸ* ἐπίπεδο. Ἐξετάζονται πρῶτα τὰ φωνήματα, πέντε φωνήεντα, δεκαεννέα σύμφωνα καὶ ἓνα ἡμίφωνο, πού ἔχουν χάσει τὴν ποσοτικὴ τους διάκριση· ἐξετάζεται ἐπίσης ὁ τόνος, πού ἔχει γίνεῖ δυναμικός μὲ συνέπειες γιὰ ὅλο τὸ γλωσσικὸ σύστημα. Τὸ ἐπόμενο κεφάλαιο πραγματεύεται τὶς σχέσεις τῶν φωνημάτων: τὴ γειννίαση φωνηέντων καὶ τὰ πάθη τους, ἔκθλιψη καὶ κράση, συναίρεση καὶ συνίζηση, ἀλλὰ καὶ τὰ πάθη πού δὲν εἶναι συνέπεια χασμωδίας, τροπὴ φωνηέντων μέσα σὲ ὀρισμένο φωνητικὸ περιβάλλον καὶ πρόταξη· ἔπειτα τὰ συμφωνικά συμπλέγματα, πού συχνὰ ἐκφράζουν τάση ἀρχαϊστικῆ, καὶ τὰ πάθη τους, ἀφομοιώσεις καὶ ἀνομοιώσεις, ἐξαφάνιση καὶ ἀνάπτυξη τοῦ νι κλπ. Στὸ τρίτο κεφάλαιο, ὁ συγγραφέας ἐξετάζει τὴ θέση τῶν φωνημάτων μέσα στὴ λέξη καὶ τοὺς περιορισμοὺς στοὺς ὁποίους ὑπόκεινται τὰ ἀρχικά καὶ τὰ τελικά φωνήματα μιᾶς λέξης· καταλήγει μὲ μιὰ στατιστικὴ ἀνάλυση τῆς συχνότητος τῶν φωνημάτων καὶ τῶν συνδυασμῶν τους. Ἀπὸ τὴ διεξοδικὴ αὐτὴ ἐξέταση καταφαίνεται ὅτι τὸ φωνολογικὸ σύστημα τῆς γλώσσας τοῦ μυθιστορημα-
τος καθρεφτίζει τὴν ἐξέλιξη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ἕως τὸν 11ο αἰ., μὲ ἄλλα λόγια ὅτι συμπίπτει μὲ τὸ φωνολογικὸ σύστημα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας τῶν τελευταίων βυζαντινῶν αἰώνων· κι αὐτὸ παρά τὸν ἐκδηλο συντηρητισμὸ τοῦ συγγραφέα τοῦ μυθιστορηματος.

Τὸ δεύτερο μέρος (σ. 35-100) ἀναφέρεται στὴ *μορφολογία* τῶν λέξεων· χωρίζεται σὲ τρία κεφάλαια πού ἀντιστοιχοῦν στὶς δύο βασικὲς κατηγορίες κλιτῶν λέξεων, ὄνομα καὶ ρῆμα, καὶ στὶς ἀκλιτες λέξεις. Τὸ πρῶτο κεφάλαιο ἀρχίζει μὲ τὴν ἐξέταση τοῦ γένους, τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς πτώσης τῶν ὀνομάτων, τῶν μορφολογικῶν τους χαρακτηριστικῶν καὶ τῆς συχνότητάς τους (διαπιστώνεται ἡ πολὺ μικρὴ συχνότητα τῆς δοτικῆς)· ἀκολουθεῖ ἡ μελέτη καὶ ἡ στατιστικὴ ἀνάλυση κάθε κατηγορίας τοῦ ὀνοματικῶν συστήματος, ὀριστικοῦ ἄρθρου, οὐσιαστικῶν, ἐπιθέτων, ἀντωνυμιῶν καὶ ἀριθμητικῶν· τέλος ἐρευνᾶται ἡ δομὴ τοῦ κλιτικοῦ συστήματος τῶν ὀνομάτων, ταξινομημένων κατὰ γένος σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ θεματικὸ χαρακτηριστὴρα τῆς ὀνομαστικῆς ἐνικοῦ, καθὼς καὶ τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας πρῶτου καὶ δευτέρου προσώπου. Τὸ δεύτερο κεφάλαιο πραγματεύεται πρῶτα τὴ μορφολογία τοῦ ρήματος (ὑποδιαίρεσεις Α-Ε), ἔπειτα τὶς ἔννοιες τῶν ρηματικῶν τύπων (ὑποδιαίρεση F). Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα τοῦ ρήματος, ἐρευνῶνται πρῶτα τὰ δύο θέματα (ἐνστώτα καὶ ἀορίστου), τὰ προσφύματα πού ἐξυπηρετοῦν τὴ διαφοροποίησι τῶν δύο θεμάτων, ἡ ἀξέση καὶ ὁ ἀναδιπλασιασμός (χρήση ἀβέβαιη καὶ τάση πρὸς ἐξαφάνιση), τὰ μόρια νά καὶ ἄς, τὰ ρήματα ἔχω, εἶμαι καὶ θέλω ὡς

βοθητικά: στη συνέχεια εξετάζονται, σὲ χωριστὲς ἐνότητες, ἡ σημασία τοῦ τόνου γιὰ τὴ διάκριση τῶν ρηματικῶν τύπων, οἱ ρηματικὲς καταλήξεις (ρευσιτότητα στὴ χρῆση βασικῶν καὶ δευτερευουσῶν, ἐνεργητικῶν καὶ μέσων/παθητικῶν καταλήξεων) καὶ ὀρισμένες μορφολογικὲς ἰδιοτυπίες. Τὰ παρεπόμενα τοῦ ρήματος γίνονται ἀντικείμενο σύντονης μελέτης, πὺ συνοδεύεται κάθε φορά ἀπὸ στατιστικὴ ἀνάλυση τῆς συχνότητάς τους: συνοψίζουμε τὰ κύρια σημεία: α) Τὰ δύο θέματα (ἐνεστώτα καὶ ἀορίστου), μὲ τὰ ὁποῖα ἐκφράζεται τὸ ποῖον ἐνεργείας, ἔχουν γίνεῖ πολυσήμαντα, ὑποτάσσοντας νέες σημασίες στὶς βασικὲς σημασίες τῆς διάρκειας καὶ τοῦ στιγμιαίου: στὴν πρώτη τίς σημασίες τῆς ἐπανάληψης, τοῦ ἀσυντέλεστου, τῆς προσπάθειας, τῆς ἔντασης ἢ τῆς ἔμφασης· στὴ δεύτερη τίς σημασίες τῆς μὴ ἐπανάληψης, τοῦ συντελεσμένου, τῆς ἀπλῆς πράξης· τίς ἴδιες ἀξίες ἐκφράζει τὸ ποῖον ἐνεργείας καὶ στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα. β) Ἡ φωνή, πὺ μορφολογικὰ μπορεῖ νὰ εἶναι ἐνεργητικὴ ἢ μέση/παθητικὴ, ἐκφράζει τίς ἀξίες τῆς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς τύπους τῆς. γ) Οἱ ἐγκλίσεις συγχέονται μορφολογικὰ καὶ καθορίζονται ἀπὸ τὴ συντακτικὴ δομὴ ὡς ἀξίες. δ) Φορεῖς τῆς ἔννοιας τοῦ χρόνου, οἱ τύποι τῆς ὀριστικῆς ἐκφράζουν τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον μὲ τίς βασικὲς καταλήξεις, τὸ παρελθὸν μὲ τίς δευτερεύουσες· μελέτη τύπων ἐνεστώτα καὶ ἀορίστου, πὺ δὲν λειτουργοῦν σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴν ἀρχή. ε) Τὸ πρόσωπο καὶ ὁ ἀριθμὸς ἐκφράζονται μορφολογικὰ μὲ τίς βασικὲς καὶ τίς δευτερεύουσες καταλήξεις κατὰ τρόπο πὺ δὲν ἐπιτρέπει σύγχυση· ἐπισημαίνεται ὁ ρόλος τῆς ἔννοιας τοῦ προσώπου στὴ μετατροπὴ τῶν ὀνοματικῶν τύπων τοῦ ρήματος σὲ ρηματικούς τύπους ἢ σὲ ὀνόματα. Τὸ τρίτο κεφάλαιο τοῦ μορφολογικοῦ μέρους πραγματεύεται πρῶτα τὰ ἐπιρρήματα, ἔπειτα τίς προθέσεις καὶ τοὺς συνδέσμους. Ἡ ὅλη μορφολογικὴ ἀνάλυση ἐπιβάλλει τὸ συμπέρασμα πὺς ἡ ἀρχαϊστικὴ τάση τοῦ συγγραφέα τοῦ μυθιστορήματος ἐκφράζεται περισσότερο μὲ τοὺς ὀνοματικούς καὶ τοὺς τύπους τῶν ἄκλιτων λέξεων παρὰ μὲ τοὺς ρηματικούς τύπους, πὺ ἀντανακλοῦν γενικὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ρήματος στοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς αἰῶνες.

Στὸ τρίτο μέρος (σ. 101-166) ἐξετάζεται ἡ *σύνταξη*. Τὸ πρῶτο κεφάλαιο πραγματεύεται τὴν ἀπλὴ ρηματικὴ πρόταση (ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸ συγγραφέα σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸ σύνθετο λόγο, ἀντικείμενο τοῦ τρίτου κεφαλαίου): μελετῶνται πρῶτα οἱ ὅροι τοῦ κατηγορηματικοῦ συντάγματος καὶ οἱ ἀμοιβαῖες σχέσεις τους· ἔπειτα ἐξετάζονται οἱ προσδιορισμοὶ τοῦ κατηγορήματος («ἡ βασικὴ ἐπέκταση τοῦ κατηγορηματικοῦ συντάγματος», ἀντικείμενο καὶ ἐπιρρηματικοὶ προσδιορισμοὶ) καὶ ἐπισημαίνεται, ὡς στοιχεῖο ἀναδιοργάνωσης τῆς φραστικῆς δομῆς, ἡ τάση τῆς αἰτιατικῆς νὰ ἐπιβληθεῖ ὡς μόνη πτώση ἀντικειμένου, ἄμεσου καὶ ἔμμεσου (π.χ. στ. 19: «γέμει [ἔρω]ς] πολλὰς πικρίας»· στ. 1897: «[ἡ κόρη] τὴν

καυχίζαν λέγει»), καθώς και ή πλατιά εμπρόθετη ή και χωρίς πρόθεση χρήση της για τή δήλωση επιρρηματικού προσδιορισμού· στη συνέχεια, κατά τή μελέτη τών ονοματικών προσδιορισμών (τής «δευτερεύουσας επέκτασης»), τονίζεται ή διατήρηση τής γενικής, δηλωτικής συνολικά 12 άξιων και μάλιστα μερικων νέων, παρά τήν εμφάνιση εμπρόθετων, πού χαρακτηρίζουν τīs αναλυτικές τάσεις τής μεσαιωνικής γλώσσας. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζονται οί τύποι και οί σημασίες τής ονοματικής πρότασης· σαφώς λιγότερο συχνή από τή ρηματική, άνήκει πάντα στον εύθό λόγο και χρησιμοποιείται όχι μόνο ως μέσο άποφθεγματικής διατύπωσης, αλλά και για περιγραφές, κρίσεις και συμπεράσματα. Στο τρίτο κεφάλαιο, πού έχει ως αντικείμενο τόν σύνθετο λόγο, εξετάζεται πρώτα ή παράταξη δύο ή περισσότερων προτάσεων (σχήμα άσύνδετο και σύνδεση με παρατακτικούς συνδέσμους), έπειτα ή υπόταξη (ονοματικές και επιρρηματικές προτάσεις)· διαπιστώνεται ή μεγαλύτερη συχνότητα τής παράταξης (σε 835 περιπτώσεις σύνθετου λόγου, ή παράταξη χρησιμοποιείται 562 φορές και ή υπόταξη μόνο 273), πού δείχνει τόν δημοτικό χαρακτήρα τής γλώσσας τού κειμένου, και έπισημαίνεται ή παρατακτική σύνδεση προτάσεων πού έχουν μεταξύ τους σχέση εξάρτησης (π.χ. στ. 1363: «τίς ετόλμησε και έπολέμησέ σε;»· στ. 1842: «ό κόπος ήτον περισσός και μισθαργόν έπιηρα»), συχνό φαινόμενο τής βυζαντινής γλώσσας, όπως και τής νεοελληνικής· ή υπόταξη παρουσιάζεται άνανεωμένη ως προς τήν έκφρασή της. Η συστηματική αυτή ανάλυση, ιδιαίτερα πολύτιμη γιατί άφορά λίγο μελετημένο τομέα τής βυζαντινής γλώσσας, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ή σύνταξη τού κειμένου έξυπηρετεί μιá έπικοινωνία άπλή και άμεση και ότι τόν έπίπεδό της είναι δημοτικότερο από τά άλλα έπίπεδα.

Τόν τέταρτο μέρος (σ. 167-205) πραγματεύεται τόν *λεξιλόγιο* τού κειμένου. Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζονται τά δάνεια, λέξεις και καταλήξεις· οί λέξεις, πού αντιπροσωπεύουν μόλις τά 2% τού λεξιλογικού θησαυρού και είναι κυρίως λατινικής προέλευσης, έχουν άφομοιωθεί φωνολογικά και μορφολογικά και λειτουργούν ως πρωτότυπες για τήν παραγωγή και για τή σύνθεση άλλων λέξεων· ως παραγωγικά στοιχεία λειτουργούν και οί καταλήξεις, πού είναι 4 λατινικές (-άρι(ο)ς, -πουλος, -άτος, -ούρα) και 2 σλαβικές (-ίτζιν, -ίτζα). Οί έλληνικές λέξεις τού κειμένου ή είναι άρχαίες ή σχηματίζονται από τόν άρχαίο θεματικό πλούτο με τήν παραγωγή και με τή σύνθεση, πού εξετάζονται στα δύο επόμενα κεφάλαια. Στο κεφάλαιο τόν άφιερωμένο στην παραγωγή εξετάζονται οί ονοματικές, ρηματικές και επιρρηματικές παραγωγικές καταλήξεις, ή συχνότητα και τόν σημασιολογικό τους περιεχόμενο, πού δέν διαφοροποιείται κατά τρόπο άνάλογο προς τή μορφή τους, και διαπιστώνεται ότι οί παράγωγες λέξεις, τόσο με τή δομή όσο και με τή σημασία τους, δέν άνανεώνουν σημαντικά τόν λεξι-

λόγιο· ως άναεωτικά στοιχεία έπισημαίνονται, εκτός από την παρουσία ξένων παραγωγικών καταλήξεων, ή μεγαλύτερη λειτουργικότητα όρισμένων άρχαίων καταλήξεων σε βάρος άλλων επίσης άρχαίων και ή εμφάνιση ενός μικρού αριθμού νέων καταλήξεων (άπέναντι σε 57 άρχαίες παραγωγικές καταλήξεις υπάρχουν μόνο 9 βυζαντινές, από τις όποιες 4 είναι όνοματικές: -ās, -ιμον, -ούτζικον, -ακός, 4 ρηματικές: -νω, -ώνω, -λογώ, -μανώ, και μία έπιρρηματική: -α). Στο επόμενο κεφάλαιο εξετάζονται τά σύνθετα ρήματα και όνόματα: τά πρώτα συνθετικά τους, ή σημασία των άχώριστων μορίων και των προθέσεων ως πρώτων συνθετικών στοιχείων, οι συνταγματικές σχέσεις στα σύνθετα ρήματα που έχουν έπιρρημα ή όνομα ως πρώτο συνθετικό και στα σύνθετα όνόματα που έχουν όνομα ως πρώτο συνθετικό· διαπιστώνεται ότι ή σύνθεση, που βασικά στηρίζεται στις παλαιές άρχές, όχι μόνο διατηρεί τή δυναμικότητά της (χαρακτηριστικά είναι τά εξής 5 βυζαντινά όνόματα, που άπαρτίζονται από τρία όνοματικά στοιχεία: *χρυσοδρακοντόκαστρον, όρεινοπετροβούιν, καλοξενοχάραγος, ξενοχαραγόπλαγος, όλοχρυσομαργάρωτος*), αλλά και άνανεώνεται, όπως δείχνουν τά όνοματικά πρώτα συνθετικά ρημάτων (π.χ. *νεροφορώ, ποδοσιδερώνω, δουλολογφώ*), οι ξένες λέξεις ως στοιχεία σύνθεσης (π.χ. *κατουνοτόπιν, τοιχαρμάριν*), ή άξια τής συγκεκριμένης ενέργειας ή κατάστασης που εκφράζει τó σύνθετο ρήμα. Στα συμπεράσματα τής λεξιλογικής ανάλυσης σχολιάζονται ιδιαίτερα ή ελληνικότητα του λεξιλογίου και ό έντυπωσιακά μικρός αριθμός φραγκικών και ίταλικών γλωσσικών στοιχείων· προτείνεται ή εξήγηση του φαινομένου από την προσωπικότητα του συγγραφέα ή από τις πηγές του μυθιστορήματος, που είναι τά ελληνικά λαϊκά παραμύθια.

Τό μυθιστόρημα *Καλλίμαχος και Χρυσορόση*, που άποτελείται από 2.607 δεκαπεντασύλλαβους, εξετάζεται από *μετρική άποψη* στο πέμπτο και τελευταίο μέρος (σ. 207-228). Στο πρώτο κεφάλαιο έρευνάται ή έφαρμογή τής άρχής των δεκαπέντε συλλαβών: εκτός από τρεις περιπτώσεις όπου παραβιάζεται ή κλίση των όνομάτων, ή γραμματική μορφή των λέξεων είναι όρθή και ή φραστική δομή σύμφωνη με τή συντακτική τους λειτουργία: στα 21,6% των στίχων χρησιμοποιούνται βοηθητικά μέσα, συνίτηση, εκθλιψη και χασμωδία. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται ό μετρικός τόνος, που μπορεί νά πέφτει στις άρτιες συλλαβές και στις άρχικές των ήμισυτίχων (1η και 9η), άρχή που τηρείται και με παρατονισμούς λέξεων και από την όποία σημειώνονται μόνο τρεις παρεκκλίσεις: ή ύπαρξη 5 τύπων στίχων, ως προς τόν αριθμό των τονισμένων συλλαβών, με 62 ύποδιαιρέσεις, ως προς τή θέση των τονισμένων συλλαβών, εξασφαλίζει στο δεκαπεντασύλλαβο του μυθιστορήματος ρυθμική ποικιλία και εύλυγισία. Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζονται δύο δευτερεύοντα στοιχεία

του δεκαπεντασύλλαβου, ή τομή στο έσωτερικό των ήμιστιχίων και ό μετρικός διασκελισμός, των όποιων ή συχνότητα μέσα στο κείμενο είναι περιορισμένη· ιδιαίτερα οί περιπτώσεις μετρικού διασκελισμού μπορούν να θεωρηθούν ως άπλές εξαιρέσεις του κανόνα που θέλει να εκφράζει ό δεκαπεντασύλλαβος όλόκληρος ένα πλήρες νόημα.

Κάτω από τον τίτλο «Γενικά συμπεράσματα» (σ. 229-236) ξαναβρίσκουμε ούσιαστικά τά συμπεράσματα που διατυπώθηκαν ήδη στις έπιμέρους ενότητες. 'Ακολουθεί, σε πέντε ύποδιαίρέσεις, ή βιβλιογραφία που χρησιμοποιήσε ό συγγραφέας (σ. 237-243) με εξαίρεση τή μνεία μιás επανέκδοσης, περιλαμβάνει δημοσιεύσεις πριν από τό 1972. Ένα εύρητήριο των λέξεων που μελετήθηκαν στην έργασία (σ. 245-264) συγκεντρώνει περίπου 1.500 λέξεις. Τό βιβλίό κλείνει με ένα ιδιαίτερα αναλυτικό πίνακα περιεχομένων (σ. 265-278). Στο τέλος παρατίθενται δύο έκτός κειμένου πίνακες: ό πρώτος συνοψίζει τή μορφολογία του όνόματος, όπως παρουσιάζεται στο μυθιστόρημα *Καλλιμάχος και Χρυσορρόη*, ό δεύτερος τή μορφολογία του ρήματος.

Έ πρωτοτυπία τής έργασίας έγκειται στη μέθοδό της· για πρώτη φορά εφαρμόζεται σε βυζαντινό κείμενο ή συγχρονική περιγραφή τής ύψης και λειτουργίας τής γλώσσας. Οί συγχρονικές σχέσεις αναλύονται σε όλα τά επίπεδα τής γραμματικής δομής τής γλώσσας, κι αυτό γίνεται με μεθοδικότητα και ακρίβεια· χαρακτηριστική είναι ή έμφαση που δίνεται στη στατιστική ανάλυση, με τήν όποία αναδεικνύεται ή δομή τής γλώσσας του μυθιστορήματος και προβάλλονται οί σταθερές της κατά τρόπο τεκμηριωμένο. Προκύπτει έτσι μιá σφαιρική και αναλυτική εικόνα αυτής τής γλώσσας και αποκαλύπτονται οί συγχρονικοί νόμοι που τή διέπουν.

Ωστόσο, κι αυτό πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερα, ό μελετητής δέν σταματá στην περιγραφή και διαπίστωση των συγχρονικών φαινομένων. 'Αναγγέλλοντας τή μελέτη τής γλώσσας του μυθιστορήματος ως συστήματος μέσα στη συγχρονία, δέν αποκλείει τή διαχρονική θεώρηση, προκειμένου να εξηγήσει τή δημιουργία των συγχρονικών σχέσεων: «όπο-χρεωθήκαμε μερικές φορές να συγκρίνουμε όρισμένα στοιχεία [αυτής τής γλώσσας] με αυτά που προηγούνται και αυτά που ακολουθούν, φωτίζοντας έτσι τήν εξέλιξη που ήδη έπιτελέσθηκε και τήν εξέλιξη που θά έπιτελεσθεί» (σ. XXIV). Έ διαχρονική θεώρηση —ό καθορισμός αρχαϊσμών, που σημαίνει άναγωγή στο παρελθόν τής έλληνικής γλώσσας, και ή άναγνώριση νεωτερικών στοιχείων και τάσεων που όδήγησαν άργότερα σε όρισμένη εξέλιξη— έπιτρέπει στο συγγραφέα τή διαπίστωση ότι ή γλώσσα του μυθιστορήματος, παρά τίς αρχαϊστικές τάσεις της, άντανакλά σε μεγάλο βαθμό τή γλώσσα που μιλιόταν στην Κωνσταντινούπολη τήν έποχή που γράφτηκε τό μυθιστόρημα (πρώτο μισό του 14ου αί.) όπως είδαμε, ή

ὀμιλούμενη γλώσσα ἀναγνωρίζεται κυρίως στὴ μορφολογία τοῦ ρήματος, στὴ σύνταξη, ποὺ εἶναι τὸ δημοτικότερο ἐπίπεδο τῆς γλώσσας τοῦ κειμένου, καὶ στὸ λεξιλόγιο (κυρίως στὴ σύνθεση).

Μέσα στὰ αὐστηρὰ πλαίσια μιᾶς μεθόδου ποὺ ἐπιτρέπει τὴ συναγωγή συγκεκριμένων καὶ σίγουρων συμπερασμάτων, ἡ προσέγγιση τῆς γλώσσας γίνεται μὲ εὐαισθησία καὶ ὀξεία φιλολογικὴ κρίση. Θὰ ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ τὴ σημασιολογικὴ κατηγοριοποίηση τῶν ρηματικῶν θεμάτων σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ ποιὸν ἐνεργείας (σ. 73-77), τὴ διερεύνηση τῆς ὑπόταξης ποὺ κρύβεται συχνὰ μέσα στὴν παράταξη (σ. 152 καὶ 154-155), τὴ σημασιολογικὴ ἐξέταση τῶν συνταγματικῶν σχέσεων στὰ σύνθετα ρήματα (σ. 195-199) καὶ στὰ σύνθετα ὀνόματα (σ. 202-204): ἡ διεισδυτικὴ ἰκανότητα τοῦ συγγραφέα συλλαμβάνει λεπτὲς ἀποχρώσεις τῆς γλώσσας καὶ ἀποκαλύπτει τίς ἐκφραστικὲς τῆς δυνατότητες.

Μὲ τὴ μεθοδολογικὴ του ἐπιλογή, μὲ τὴν ποιότητα τῆς ἐργασίας του καὶ μὲ τὰ ἀποτελέσματα στὰ ὁποῖα ἔφτασε, ὁ Φώτης Ἀποστολόπουλος μᾶς ἔδωσε ἓνα ἀξιοπρόσεχτο βιβλίο. Ἐνα βιβλίο ποὺ ἀποτελεῖ σημαντικὴ συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς βυζαντινῆς διγλωσσίας, τῆς ὁποίας τὸ μυθιστόρημα *Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη* εἶναι μιὰ ἔκφραση, καὶ στὴ μελέτη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας τοῦ 14ου αἰ., τῆς ὁποίας ἡ ἐργασία ἀφήνει νὰ διαφανεῖ ἡ φυσιογνωμία.

Ἡ ἐπιμέλεια τοῦ βιβλίου ὀφείλεται στὸ Matteo Campagnolo. Ἡ ἐμφάνιση εἶναι πολὺ προσεγμένη· λίγα εἶναι τὰ τυπογραφικὰ παροράματα, παρὰ τίς ἰδιαίτερες ἐκδοτικὲς δυσκολίες ποὺ παρουσίαζε ἡ ἐργασία.

ANNA ΦΙΛΙΠΠΙΔΗ-BRAAT